

A KÖTŐDÉS ÉLMÉNYRÉTEGEI SERDÜLŐ- ÉS FELNŐTTKORBAN

HÁMORI ESZTER¹ – HORVÁTH JULIA²

¹ Pázmány Péter Katolikus Egyetem, BTK, Pszichológiai Intézet, Fejlődés- és Klinikai
Gyermekelektan Tanszék

² Fővárosi Pedagógiai Szakszolgálat XX. kerületi Tagintézménye

E-mail: hamori.eszter@btk.ppke.hu

Bowlby (1974, 1980) fejlődésmélete szerint a kötődés funkciói serdülőkorban fokozatosan áttevődnek a szülőkről a barátokra, majd a szerelmi partnerre. A belső munkamodell tartalma és rétegei is bővülnek a kapcsolati tapasztalatok és a kognitív fejlődés következtében. Kutatásunkban a kötődés kora serdülőkori átszerveződésének kognitív és affektív tartalmait vizsgáltuk és hasonlítottuk össze annak felnőttkori sajátosságával.

Módszer: Az általunk kidolgozott Kötődés Asszociációs Eljárással a kötődéshez kapcsolódó gondolatokat, élményeket, fogalmakat gyűjtöttünk 15–17 éves serdülőtől és felnőttektől. A fogalmakat szakértők szortírozták. A fogalmi csoportok elemzéséhez multiple korrespondencia-analízist, majd hierarchikus klaszterelemzést használtunk.

Eredmények: Az asszociációk csoportjainak elemzése jellegzetes dimenziókat és mintázatokat tárt fel a serdülőknél és a felnőtteknél egyaránt. Mindkét életkori csoportnál megjelentek a kötődés élményrétegei, tárgyai, funkciói, a kapcsolatok szerepe és a szeparációs élmények. Az intimitás, a sexualitás és gondoskodás fogalmköreit csak a felnőtteknél, míg a kötődés élményének távolítására utaló fogalmakat csak a serdülőknél figyeltük meg. A gyakorisági sorrendben a serdülőknél a család és a barátok szerepeltek első helyen, míg felnőtteknél a szerelem és a család. A dimenziók és a felvetett kötődés kérdőívek korrelációi szerint a serdülők kötődésfogalmának középpontjában a kapcsolati biztonság keresése állhat, míg felnőtteknél az összefüggések az önérvényesítés és a kapcsolatok egyensúlyának dilemmájára utaltak.

Következtetés: Kutatásunk alátámasztja a kötődési rendszer serdülőkori átszerveződését, és új adatokat nyújt a belső munkamodell kognitív és affektív rétegeinek jellemzőiről serdülő- és felnőttkorban. Az általunk kidolgozott új módszer alkalmas lehet a kötődés élményrétegeinek vizsgálatára klinikai populációkon is.

Kulcsszavak: *serdülőkor, Kötődés Asszociációs Eljárás, belső munkamodell, mintázatelemzés, multiple korrespondencia-analízis*

BEVEZETÉS

Bowlby (1969, 1980) kötődéelméletének sarkalatos pontja volt a felismerés, hogy a kötődés a lelki fejlődés integráns részeként kíséri végig az egyént egész életútján, a bölcsőtől a sírig. Az elsődleges gondozóval kialakult kötődési kapcsolat reprezentációja, a belső munkamodell egész életén át vezeti a személy viselkedését a számára fontos kapcsolatokban. Bár Bowlby stabil mintázatként írta le, mégis feltételezte, hogy a belső munkamodell dinamikus működésében ott rejlik a változás lehetősége. Reprezentációs rétegei az egyes fejlődési szakaszokban bővíhetnek a kapcsolati tapasztalatok gyarapodása, valamint a kognitív és az affektív képességek fejlődése miatt. Bowlby (1974) két életkort emelt ki, amit a kötődési rendszer és a belső munkamodell átszerveződése szempontjából fontosnak tartott. Egyrészt a kisgyermekkorai célkorrekciós partnerség időszakát, amit a kölcsönösség kezdetei és a munkamodell szimbolikus tartalmakkal történő bővülése jellemez. Másrészt a serdülőkort, amikor a barátságok és a párkapcsolatok bontakozása, valamint a szülőkről való érzelmi leválás újabb kihívások elé állíthatják a kötődési rendszer működését. Az új megoldásmódok kialakításában a család mint *biztonságos bázis* (Ainsworth, 1990) kiemelt szerepet játszik. Bowlby elméletben elválasztotta a kötődési rendszert az egyéb ösztönrendszerektől, így a szexualitástól is. Mégis vallotta, hogy ezek a rendszerek a fejlődés folyamatában egymással összefonódva gazdagíthatják egymás működését és ezen keresztül a személyiség fejlődését. A serdülőkort ebből a szempontból kritikus szakasznak vélte. Feltételezte, hogy a kötődés funkciói fokozatosan áthelyeződnek először a barátokra, majd később a szerelmi partnerre is.

Bowlby elképzelését a kötődés serdülőkori átszerveződéséről azóta számos kutatás alátámasztotta (összefoglalót lásd Allen és Tan, 2016). Eszerint kisgyermekkorban a közelségkeresés, gyermekkorban és fiatal serdülőkorban a biztonságos menedék helyeződik át a barátokra, míg a biztonságos bázis funkcióját csak késő serdülőkorban kezdik el betölteni a barátok, majd a szerelmi partner. Zeifman és Hazan (2016) 6 és 17 év közötti gyermekeknél és serdülőknél vizsgálták, hogy mely életkori szakaszokban figyelhetők meg a váltások abban, hogy a gyermekek, illetve fiatalok egy-egy kötődési szituációban kit jelölnek meg elsődleges kötődési személynek. Eredményeik szerint csak az idősebbek, azaz a 15–17 évesek jelölték kortárskapcsolataikat minden kötődési funkció szempontjából az elsődleges helyen. A kortárskapcsolatokon belül pedig szinte kizárólag a szerelmi partnert vélték olyan személynek, aki a biztonságos bázis szerepét betöltheti. Ebből arra következtettek, hogy már a kora serdülőkorban megfigyelhető egy jelentős átszerveződés a kötődési rendszerben. A fiatal és az érett felnőttkorra vonatkozóan a kutatások szintén jelentős fejlődési változásokra mutattak rá. Többségük megerősítette Hazan és Shaver (1987) úttörő eredményeit, miszerint a felnőtt párkapcsolatok mintázata hasonló lehet a kisgyermekkorihoz, de vannak eltérések is. Így például a szerelmi kapcsolatokban két év alatt fejlődik ki valódi kötődés, és nagy a változatosság abban, hogy a kötődés és a szexualitás, illetve a kölcsönös gondoskodás szükséglete összefonódik-e egymással a pár életében, vagy sem (Feeney, 2016; Mikulincer és Shaver, 2016).

Az egyre szaporodó vizsgálatok ellenére nagyon sok az ellentmondás a kötődés serdülőkori sajátosságaival és átszerveződésével kapcsolatban. Kevés olyan vizsgálat

létezik, ami a kötődés egyéb motivációs rendszerekkel való összefonódását, vagy a kötődés mélyebb élményrétegeit vizsgálná serdülőkorban (Allen és Tan, 2016). Ennek nemcsak konceptuális, hanem módszertani okai is lehetnek. A kötődés-kérdőívek csak korlátozottan alkalmasak a belső munkamodell nem tudatos rétegeinek megismerésére. A serdülőkorra kidolgozott projektív eljárások és kötődésinterjúk már képesek vizsgálni ezeket a rétegeket is (összefoglalót lásd Hámori, 2015). Tematikus jellegük azonban korlátozza a kötődés gondolat- és élményvilágának átfogóbb megismerését. A kötődéssel kapcsolatos átfogóbb élménykör megismerését korlátozza az is, hogy a mérő eljárások többsége olyan ingeranyaggal dolgozik, aminek középpontjában a szeparációs, illetve ezzel analóg helyzetek állnak. Ezek célja, hogy a kötődési rendszert vagy annak mentális reprezentációját aktiválják, ami alapján következtetni lehet a munkamodellben rejlő stratégiákra (Farnfield és Holmes, 2014). Kevés olyan eljárás áll a rendelkezésünkre, amivel a kötődés reprezentációit úgy ismerhetnénk meg, ahogy az a személy gondolataiban, élményeiben, érzéseiben szabadon megjelenik, holott egy ilyen módszerrel a belső munkamodell kognitív és affektív összetevőiről és ezek struktúrájáról, valamint dinamikájáról kaphatnánk információkat. Kutatásunkkal a serdülőkori kötődéssel kapcsolatos ellentmondások tisztázáshoz szeretnénk hozzájárulni egy olyan eljárás alkalmazásával, ami a kötődés élménykörének feltárását a szabad képzetáramlás módszerével közelíti meg.

A KÖTÖDÉS ÉLMÉNYRÉTEGEINEK EMPIRIKUS VIZSGÁLATA

A vizsgálat célja és hipotézisek

A PPKE BTK Kötődés Kutató Műhelyének keretében végzett vizsgálatunkban felnőttek és serdülők kötődésfogalmának reprezentációit térképeztük fel és vetettük össze. Vizsgálatunk fő célja volt, hogy feltárjuk, hogyan képeződik le a kötődés fogalma az emberek gondolatvilágában: mi jut eszükbe a kötődésről, és milyen témák, területek bontakoznak ki a kötődéshez kapcsolódó fogalmaikból, élményeikből. További kérdésünk volt, hogy ezek a fogalmak és témák alkotnak-e értelmezhető mintázatot, és ha igen, milyen módon kapcsolódnak a személyek egyéni kötődési stílusához. Végezetül kíváncsiak voltunk arra, hogy mutatkoznak-e életkori különbségek és sajátosságok abban, ahogy az emberek gondolatvilágában reprezentálódik a kötődés.

Crowell, Fraley és Shaver (1999), valamint Farnfield és Holmes (2014) alapján feltételeztük, hogy az általunk kidolgozott asszociációs eljárás alkalmas arra, hogy a kötődés belső munkamodelljének (Bowlby, 1969, 1974) kognitív és affektív összetevőiről, valamint azok mélyebb, nem tudatos rétegeiről is informáljon azáltal, hogy a személy kötetlen módon idézheti fel a kötődés hívószóra gondolatait.

Várakozásunk szerint az asszociációk tartalma sajátos, egyénre, illetve életkorra jellemző mintázatokat alkothat, amely mintázatok megjelenítik a belső munkamodellben sűrűsödő kötődési tapasztalatokat, élményeket, érzelmeket és ezek szabályzó mechanizmusait is. Bowlby (1969, 1974) fejlődési modellje alapján azt várjuk, hogy a mintázatok a serdülőkorban egy, még alakulóban levő munkamodell tükröznek, amelyre jellemző, hogy a kötődés egyes funkciói már áttevődtek a szülőkről a barátok-

ra. Következésképp, a kötődéshez kapcsolódó fogalmi szerveződésük mintázatában a barátság kiemeltebb helyet foglalhat el. Ugyanakkor a munkamodellbe még nem épültek be a romantikus kapcsolatokban szerzett tapasztalatok (lásd például Feeney, 2016; Fraley és Davis, 1997). Ezért azt várjuk, hogy a szexualitás és a partnerkapcsolatokban megjelenő kölcsönösség serdülőkorban még nem jelenik meg a kötődés gondolati és élményvilágában.

Résztevők

Összesen 91 felnőtt (16 férfi, 75 nő; életkori átlag: 29,9 év, szórás: 14,1 év) és 61 serdülő (29 férfi, 32 nő; életkori átlag: 15,7 év, szórás: 0,5 év) vett részt a vizsgálatban. A vizsgálat az etikai előírásoknak megfelelően zajlott, az Egyetemközi Pszichológiai Kutatásetikai Bizottság (EPKEB) véleményezésével és engedélyével (Etikai engedély száma: 13/2016).

Módszerek

Kötődés Asszociációs Eljárás (Horváth, Hámori és Csabai, 2014)

Az általunk kidolgozott eljárásban a személyeket arra kértük, asszociáljanak a kötődés fogalmára. Az instrukció így szól: *Mit jelent az Ön számára a kötődés, mi jut először eszébe róla? Mondjon 10 dolgot, ami eszébe jut a kötődésről! Ez lehet bármi, ami az Ön számára ehhez a fogalomhoz, jelenséghez kapcsolódik.*

A 10 asszociáció leírását követően a személyek kiegészítő kérdéseket kapnak arról, hogy melyik asszociációig érezték úgy, hogy könnyen jönnek a gondolatok, és melyik két fogalom vagy jelenség vagy érzés volt az, amihez személyes emlékek, tapasztalatok kapcsolódnak. Megkérjük őket arra is, hogy példázzák az adott fogalmat egy-egy konkrét élménnyel vagy tapasztalattal, és rákérdezzünk, melyik életszakaszukban történt az esemény, ami eszükbe jutott.

Kérdőívek

A személyek az asszociációs eljárás után a kötődés különféle aspektusait és területeit mérő kérdőíveket töltötték ki: a Kötődési Stílus Kérdőívét (ASQ, Feeney, Noller és Hanrahan, 1994, magyar adaptációja Hámori és mtsai, 2016), a Közvetlen Kapcsolatok Élményei Kérdőívét (ECR, Brennan, Clark és Shaver, 1998; magyar adaptációja Nagy, 2005), a Szülői Bánásmód Kérdőívének magyar változatát anyára és apára (H-PBI, Tóth és Gervai, 1999) és a Young-féle séma kérdőív rövidített változatát (YSK, Young és Brown, 1990; magyar adaptációja Unoka, Rózsa, Fábíán, Mervó és Simon, 2004). Ez utóbbi kérdőívet, amely a korai maladaptív sémák jelenlétét vizsgálja, egyedül a felnőtt csoport töltötte ki.

A fogalmi asszociációk elemzésének előkészítése: a szortírozás

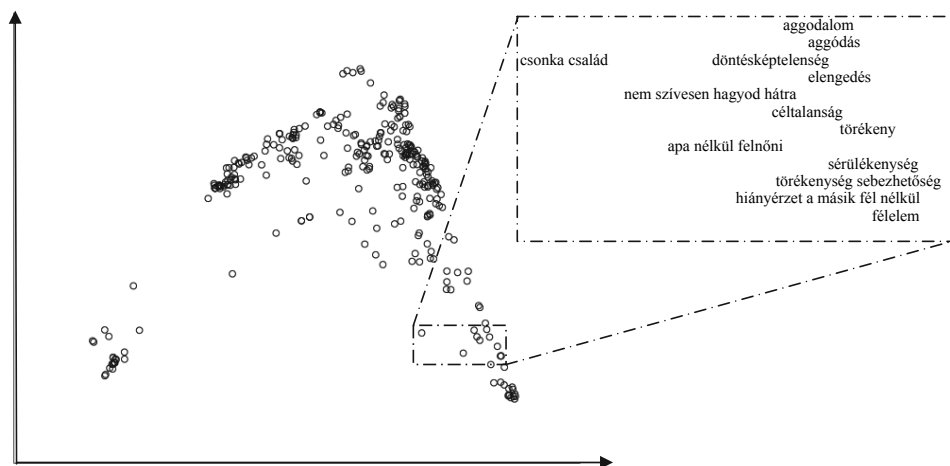
A kötődés hívószóra gyűjtött asszociációk legjelentősebb százalékban szavakat, szószerveket foglaltak magukba, néha előfordultak félmondatok, mondatok. A 91 felnőtt személy összesen 811 asszociációt adott, amely a redundáns elemek kiszűrése után 324 különböző tartalmú asszociációra volt redukálható. A 61 serdülő által adott 522 szó, illetve kifejezés 284 különböző tartalmú asszociációt tartalmazott. A redukálás az ismétlések kizárásával, továbbá az egyes és többes számú alakok (pl. testvér, testvérek) összevonásával valósult meg.

A szavak és kifejezések tartalmi csoportosulásának feltérképezéséhez De Wolff és van IJzendoorn (1997) módszertanát vettük alapul, akik 66 tanulmány bevonásával vizsgálták az anyai szenzitivitás fogalmának értelmezési köreit és eltérő jelentéshasználatát az egyes vizsgálatokban. Módszerükhöz hasonlóan mi is szakértő szortírozókat vontunk be a vizsgálatba. Életkori mintánként 20-20, a vizsgálat hipotéziseire és a vizsgálati személyek jellemzőire vak szakértőt (mesterképzésben lévő pszichológus hallgatókat, valamint különböző képzettségű, elsősorban gyermekpszichológiai szakterületen dolgozó pszichológusokat) kértünk fel arra, hogy csoportosítsák az adatredukciónak alávetett asszociációkat. A szakértők a szavakat és kifejezéseket kis kártyákra nyomtatva, egymástól függetlenül, sima felületen manuálisan csoportokba rendezték előre meghatározott instrukció szerint, mely a következőképpen hangzott: *Itt vannak kártyák, hozzávetőlegesen 300 db. Rajtuk szavakat, kifejezéseket olvashatsz. Ezeket laikus személyek adták a kötődés szóra asszociálva. Arra kérek, alkoss a szavakból kategóriákat azok jelentése szerint! Azokat a szavakat, amelyek jelentésük, tartalmuk szempontjából nagyon hasonlóak véleményed szerint, rendezd egy csoportba! Annyi kategóriát alkothatsz, amennyit megfelelőnek érzel. Kezdheted kisebb csoportokkal, amelyeket később, ha indokoltnak érzel, összevonhatsz. A szortírozás során próbálj meg objektivitásra törekedni, tehát elsősorban a szavak jelentését vedd alapul, és ne a saját, szubjektív megítélésedre támaszkodj! Időközben a kategóriáidon változtathatsz. Ha van olyan kártya, amit nem tudsz sehova sem illeszteni, nyugodtan hagyd ki! Lehetőleg azonban minél több kártyát használj fel a csoportosítás során!*

Az instrukció objektív mérlegelést kívánt a szortírozóktól. Mivel a kategóriákat, azok összetételét és számát minden szortírozó önmaga határozta meg, a szakértők szubjektív társítását nem lehetett teljes mértékben kizárni. Ezen hiba nagyságát minél több szortírozó személy bevonásával igyekeztük minimalizálni.

Az adatok statisztikai elemzése

A szortírozásokból nyert kategorikus adatok elemzéséhez a De Wolff és van IJzendoorn (1997) által is alkalmazott HOMALS (Homogeneity analysis using alternating least squares; Gifi, 1990) statisztikai elemzés korszerűbb változatát használtuk fel SPSS-program segítségével (IBM SPSS Statistics 20). A multiple korrespondencia-analízis (a későbbiekben MCA) képes kategorikus változókat kezelni. Működési elve a főkomponens-elemzéssel ekvivalens, azonban az elemzés nominális skála típusú adatok felhasználásával hoz létre homogén alcsoportokat, amelyeket grafikus formában (U alakú vagy elforgatott U alakú alakzatba rendeződve) jelenít meg. Távolság alapú modellt (distance model) alkalmaz, amely esetünkben azt jelenti, hogy azok az asszociációk,

1. ábra. A felnőtt kötődés asszociációk kétdimenziós elemzésből kirajzolódó mintázat

amelyeket több szortírozó rendelt egy csoportba, viszonylag közel helyezkednek el egymáshoz képest a kirajzolódó grafikus térben (Meulman, Heiser és SPSS, 2012). Az 1. ábra a felnőtt asszociációs minta kétdimenziós MCA-elemzésének grafikus eredményét szemlélteti, amelyben a telítetlen körök a 324 fogalmi asszociációt képviselik.

A tengelyek a faktoranalízis faktoraihoz hasonlóan latens dimenziókként értelmezhetők, amelyek próbálnak minél nagyobb részt megmagyarázni az asszociációk közös varianciájából. Verkes, van der Kloot és van der Meij (1989) valamint De Wolff és van IJzendoorn (1997) módszerét követve előbb két, majd három dimenzióra futtattuk le az elemzéseket. Ezt követően az MCA által kiszámolt távolságokon klaszterelemzést (hierarchikus klaszteranalízis) végeztünk, amellyel az egyes dimenziókon megjelenő tartalmi köröket azonosítottuk.

EREDMÉNYEK

Felnőttek kötődésfogalmának mintázatai

A felnőtt mintán kirajzolódó két- és háromdimenziós modell tengelyeinek jósági értékei (Cronbach-alfa, sajátérték, inercia) a következők: kétdimenziós modell – D1: $Cra = 0,993$; $\lambda = 17,648$; $Iner = 0,882$. D2: $Cra = 0,988$; $\lambda = 16,345$; $Iner = 0,817$; háromdimenziós modell – D1: $Cra = 0,993$; $\lambda = 17,648$; $Iner = 0,882$. D2: $Cra = 0,988$; $\lambda = 16,346$; $Iner = 0,817$. D3: $Cra = 0,986$; $\lambda = 15,778$; $Iner = 0,789$). Az adatok alapján megállapítható, hogy a dimenziók megbízhatóan elkülönítik egymástól az asszociációkat, továbbá magas százalékban magyarázzák a varianciát. A kétdimenziós modell magyarázott varianciaszázalékai D1: 88,2%, D2: 81,7%, a háromdimenziós modell magyarázott varianciaszázalékai D1: 88,2, D2: 81,7%, D3: 78,9%. Minden egyes asszociáció rendelkezik egy-egy értékkel a két, valamint a három tengelyen. Ezek mint

koordináták teszik lehetővé, hogy a szavakat két-, illetve háromdimenziós térben ábrázoljuk. A dimenziókban kirajzolódó mintázatokat kvalitatív módon, a szavak és a szó-csoportok jelentését alapul véve értelmeztük a kötődés szempontjából, a faktoranalízis értelmezési technikájának analógiájára. A felnőttek asszociációiból kirajzolódó kétdimenziós hálózatot a 2. ábra szemlélteti. A harmadik dimenziót jelen tanulmányban nem ábrázoltuk, ellenben a szöveges értelmezésbe bevontuk (lásd *A felnőtt minta három dimenziójának értelmezése* részt).

A felnőtt minta három dimenziójának értelmezése

A három dimenziót tengelyekként értelmeztük, amelyek két végpontja az adott jelentéshalmaz eltérő pólusait ábrázolja.

A D1 dimenzióban (lásd a 2. ábrát) az *én* élményvilágának központi szerepe emelkedik ki. A fogalmi asszociációk csoportjai az individuálisan megélt, belső kötődési élményektől (érzetek, érzelmek; pl. *fájdalom, traumák, szeretet, vágy*) haladnak a kapcsolatban megélt, megosztott élmények felé (pl. *együttlét, mi, közös élmények, szokások*). A tengely további részében fizikailag is elkülönülő, tárgyiasult fogalmak jelennek meg, például tevékenységek, tárgyak, személyek, helyek. Összességében a D1 tengely – értelmezésünk szerint – egyfajta külső-belső élményperspektívát reprezentál, amely a belső élményektől halad a külső, megosztható élmények, majd azok tárgyiasult formái felé.

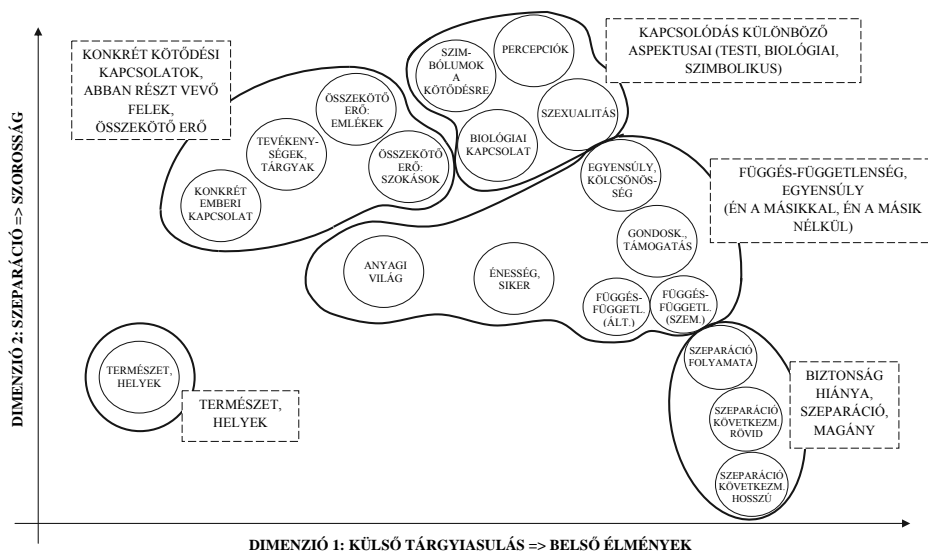
A D2 dimenzió (lásd a 2. ábrát) középpontjában az *emberi kapcsolatok* állnak, amelyek a felek közötti távolság, illetve közelség mentén helyezkednek el egy tengelyen: egyik végponton a szoros kapcsolatokat láthatjuk, az összetartást (például *kapocs, szex, szoros*), a másik végpont felé haladva pedig egyre nő a távolság az emberi kapcsolatban résztvevő felek között érzelmi illetve fizikai szempontból (például *saját tér, apa nélkül felnőni, erdő*).

A D3 dimenzió volt a legnehezebben értelmezhető. Ez a tengely magyarázta a legkevesebbet az adatok varianciájából is. Értelmezésünk szerint a dimenzió *a kötődés cél-személyeit* (például *testvér, család*), illetve *tárgyait* (például *anyag világ, hatalom, vallás, természet, politika*) ábrázolja egy tengelyen, és a konkrét személyektől halad az absztrakt fogalmakig. A tengely egyfajta távolodást is jelképez a kötődés személyes tárgyaitól a kötődés absztrakt céltárgyai felé.

Összefoglalva, a három dimenzió a felnőtt személyek kötődés élményének három fontos aspektusát ragadja meg. (1) A személy kötődéssel kapcsolatos szubjektív tapasztalatait és élményvilágát (pozitív és negatív érzelmeket és érzeteket). (2) Hogyan éli meg önmagát a személy a kötődési kapcsolataiban és a függés-függetlenség területén, és mekkora a szubjektíven megélt távolság az én és a másik között. (3) Milyen kötődési céltárgyak jelennek meg a személy gondolatvilágában, és azok mennyiben ábrázolnak személyes kapcsolatokat, vagy inkább absztraktabb, a kapcsolati világtól távolabb eső fogalmakat.

A D1 és a D2 dimenzió fogalmi csoportjainak elemzése felnőtteknél

Annak érdekében, hogy feltárjuk, hogyan rendeződnek statisztikailag is mérhető módon csoportokba a szavak az asszociációs térképen, De Wolff és van IJzendoorn (1997) módszerét követve klaszterelemzést végeztünk a szavak dimenziókra adott értékein

2. ábra. Sematikus ábra a felnőttek asszociációiból kirajzolódó kétdimenziós hálózatról – 5 és 18 klaszteres modell alapján

(azaz a távolságokon). A 2. ábra szemlélteti az első két dimenzió által meghatározott asszociációs tartalmi körök hálózatának sematikus modelljét.

Mivel az ideális klasztermodell a szavak nagyjából egy nagy tömbben való sűrűsödése, továbbá a szortírozók által alkotott nagyszámú csoportok (20 szortírozó kategóriáinak módusza 30) miatt nem volt meghatározható erre alkalmas eljárásokkal, például random felezéses keresztvalidációval (Boehm, Asendorpf és Avia, 2002), ezért 2-től 30 klaszterig (lásd módusz = 30) futtattunk le hierarchikus klaszterelemzést. Az analízis lehetővé tette a klaszteralakulások és -bontások folyamatának lépésről lépésre történő áttekintését. A 2. ábra ennek két állomását jeleníti meg: az 5 és 18 klaszteres modellt. Mindkét modell jóságának, azaz a csoportosítások helyességének ellenőrzésére diszkriminancia-analízist (DSC) végeztünk. Az elemzés egyértelműen megerősítette a csoportok egymástól való elkülönülését. Az 5 klaszteres modell esetében az ANOVA eredményei a D1 dimenzió $F(4,319) = 945,213$ $p = 0,000$, a D2 dimenzió $F(4,319) = 433,669$ $p = 0,000$. A 18 faktoros modell ANOVA értékei a D1 dimenzió $F(17,306) = 1427,416$ $p = 0,000$, a D2 dimenzió $F(17,306) = 1022,806$ $p = 0,000$. A kialakított diszkriminatív modellek csoportosításai a klaszteranalízissel 95,68%-os (5 faktoros modell), valamint 96,30%-os (18 klaszteres modell) egyezést mutattak. Következésképpen mind az 5, mind a 18 klaszteres modell csoportosítása megfelelőnek tekinthető.

Ahogy azt a dimenziók fentebbi értelmezésekor bemutattuk, a dimenziókon a fogalomcsoportok egy-egy jól értelmezhető tengely mentén formálódtak: a D1 a külső tárgyiasulástól halad a belső élmények felé, a D2 pedig a szeparációtól a kapcsolati szorosság felé. A fogalmi klaszterek további elemzéséből kiderül, hogy a fordított U

alakú felhő alsó szárából elsőként olyan asszociációk válnak ki, amelyek állatokkal, természettel, valamint helyekkel kapcsolatosak (például *ember-állat, kert, macska, otthon, erdő*) (2. ábra). Ezek kapcsolódnak a leggyengébben ahhoz a központi maghoz, amely a szortírozók csoportosítása alapján a laikusok kötődésre adott asszociációiból összerendeződött, és amelyet a háromklaszteres modell is elkülönített a két alsó-olalsó csoportosulástól. Az 1. ábrán jól kivehető, ahogy a pontok (asszociációk) összesűrűsödnek a felhő középső részében, alsó szárai pedig lazábban kapcsolódnak, vagy leszakadoznak a központi magról. Az állatokat, természetet, helyeket magába foglaló hálózatrész a központi magtól viszonylag függetlenül áll, ám asszociációi egymáshoz közel helyezkednek el.

Az U másik szárán alul a kötődés negatív élményspektusa különült el (2. ábra). A klaszterben a biztonság hiányára, szeparációra és magányra vonatkozó fogalmak sűrűsödnek. E klaszter három csoportot is rejt magában. Az egyik a szeparáció éppen zajló folyamatára utal, amelyben hangsúlyosak a családdal kapcsolatos negatív élmények (pl. *áldozat, bizalmatlanság, aggodalom, elengedés, nem szívesen hagyod hátra, apa nélkül felnőni*). A másik két klaszter a szeparáció érzelmi következményét jeleníti meg: egy rövid távút (pl. *félelem, hiányérzet a másik fél nélkül*) és egy hosszabb távú, súlyosabbnak mondhatót (pl. *gyengeség, amikor nincs ott akihez kötődünk, veszteség, szenvedés, magány, traumák*).

Viszonylag nagyobb részként különült el a központi magon belül az a klaszter, amely a konkrét kötődési kapcsolatokat (pl. *barátság*), az abban részt vevő feleket (pl. *férj-feleség, apa*), illetve tárgyakat (pl. *kispárna*) és átmeneti jelenségeket (pl. *vers*), valamint a személyes viszonyokat összetartó tevékenységeket (pl. *hagyomány, közös élmények*) fogja össze. Szintén nagyobb részként váltak külön a kapcsolatok különböző aspektusait leíró fogalmak: a különböző testi élmények, érzékletek (pl. *érintés, szex, illatok, ízek*), a kapcsolat tárgyiasított képei és szimbólumai (pl. *kapocs, csomó, madzag*), valamint a biológiai szintű kapcsolódás (pl. *köldökzsinór, szoptatás*) és a kapcsolati szorosság.

Az utolsó klaszter nagyjából a hálózat középpontjában helyezkedik el, és szélesebb intervallumot tölt ki az első dimenzión. Ez a csoport a függéssel és a függetlenséggel, valamint a kölcsönösséggel kapcsolatos asszociációkat foglalja magában. Megjelenik benne a másik személytől független én (pl. *én, saját tér, siker, kötelezettségek, szabadság*), valamint a másikkal rátámaszkodó viszonyban lévő (pl. *számíthatsz rá, segítség, féltés, döntésképtelenség*). A harmadik kapcsolódási minőséget a kiegyensúlyozott, kölcsönös, egyenlő kapcsolatra utaló fogalmak alkotják (pl. *nyugalom, viszonzás, kölcsönös törődés, fontosság*). Megjelenik a függés és a függetlenség pozitív, építő, valamint negatív, terhes aspektusa is.

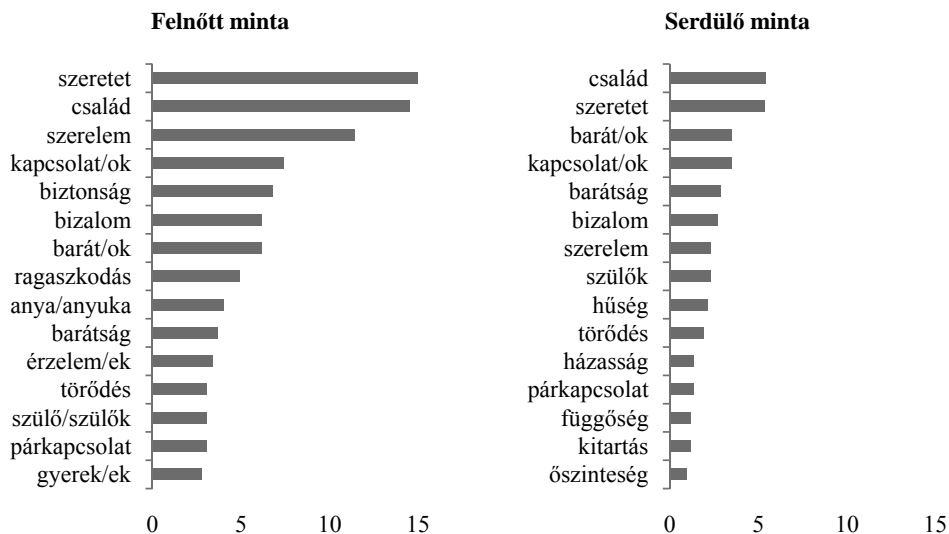
Összegezve, a hálózat megjeleníti a kötődés különböző *élmény-rétegeit*: a konkrét testi és érzéletes élményeket és az intimitást, a pozitív színezetű nyugalmat és a harmóniát, az energiabefektetéssel járó védelmet, támogatást, valamint a kettős érzelmi pólusú függést és a függetlenséget és a negatív pólusú szeparációt és veszteséget. A *kötődés tárgya és célja*, valamint *belsővé válásának folyamata* is körvonalazódik a fogalmi csoportosulások mintázatában. Megjelennek továbbá a *kötődés funkciói*: a biztonság, a kölcsönösség, az érzelmi menedék és gondoskodás, valamint a szexualitás. Emellett felsejlik a kapcsolatban megélt *egység és az énéesség* és a *függés és a függetlenség* két-két ellenpólusa. Végül, de nem utolsósorban a *biztonság hiánya, a szeparáció és a magány*.

Serdülők kötődésfogalmának mintázatai

A serdülő minta adatainak elemzéséhez első lépésben összehasonlítottuk a felnőttek és a serdülők által nyújtott leggyakoribb asszociációk előfordulásának gyakoriságát. A 3. ábra grafikonjai szemléltetik a két csoportban előforduló leggyakoribb asszociációkat a kötődés fogalmára.

Az ábrán látható, hogy a felnőttek esetében a szeretet, a család és a szerelem szerepel az első három helyen. A serdülőknél ezzel szemben a család áll az első helyen, a szeretet csak ezt követően jelenik meg, harmadik helyen pedig a barátok állnak, amely utóbbi fogalmi kategória a felnőtteknél a 7. helyet foglalja el. Mivel a gyakorisági elemzés önmagában nem ad elégséges információt a személyek élményvilágában megjelenő tartalmakról és azok mintázatáról, ezért a serdülőknél is elvégeztük a korrespondencia-elemzést.

A serdülő mintán végzett korrespondencia-elemzés által kirajzolt tengelyek jósági mutatói (Cronbach-alfa, sajátérték, inercia) a kétdimenziós modellen D1: $Cra = 0,992$; $\lambda = 17,225$; $Iner = 0,861$; D2: $Cra = 0,988$; $\lambda = 16,309$; $Iner = 0,815$; a háromdimenziós modellen D1: $Cra = 0,992$; $\lambda = 17,225$; $Iner = 0,861$; D2: $Cra = 0,988$; $\lambda = 16,309$; $Iner = 0,815$; D3: $Cra = 0,984$; $\lambda = 15,270$; $Iner = 0,764$). A dimenziók magyarázott varianciaszázalékai a kétdimenziós modell esetében 86,1% (D1) és 81,5% (D2), a háromdimenziós modell esetében 86,1% (D1), 81,5% (D2) és 76,4% (D3). Az értékek hasonlóak a felnőtt mintához, a dimenziók megbízhatóan különítik el egymástól az asszociációkat, és magas százalékban magyarázzák a varianciát.

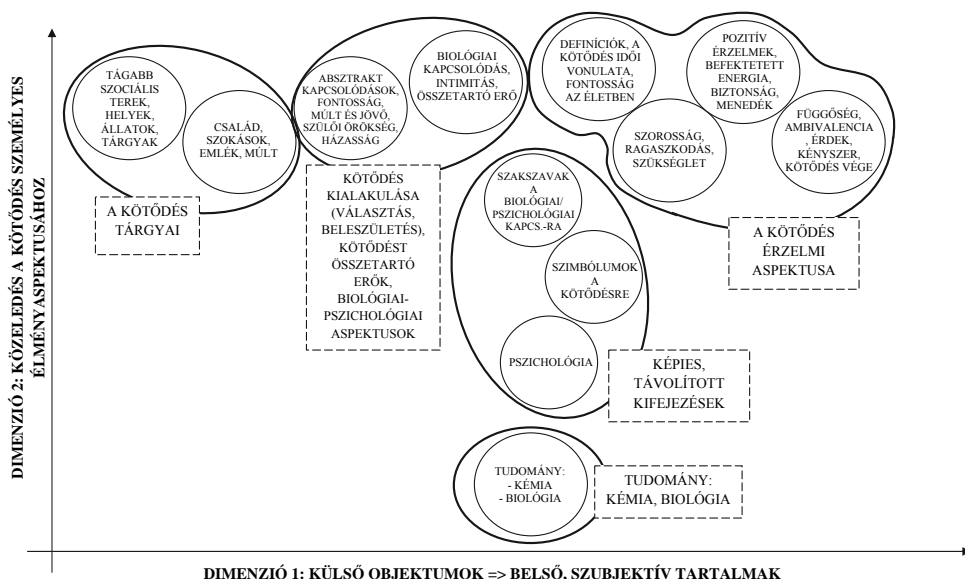
3. ábra. A 15 leggyakrabban előforduló asszociáció és százalékos gyakoriságuk a felnőtt (balra) és a serdülő (jobbra) mintában

A serdülő minta három dimenziójának értelmezése

A felnőtt mintázathoz hasonlóan a serdülő D1 dimenzión az asszociációk a kötődés tárgyaitól (helyek, állatok, tárgyak, szociális közösségek, család) a kötődés érzelmi aspektusa felé haladnak, amelyek magukba foglalják a pozitív és a negatív érzelmeket is (4. ábra).

A serdülő D2 tengely tartalmi csoportosulásai a felnőtt D3 dimenzióra hasonlítanak, bár a két dimenzió nem teljesen azonos. A felnőttekhez képest a serdülőknél sokkal kifejezőbb a távolság a kötődés személyes élményaspektusától. A 4. ábra sematikus térképén látható, ahogy a képies vagy absztrakt szimbólumok és kifejezések (pl. *köldökszínő; szimbiózis, ösztönös, pszichológia*), valamint a kémiai-biológiai tudományos fogalmak (*ionkötés, molekulák kötődése, kémia*) elkülönülnek a kötődés személyes élményaspektusát megragadó asszociációktól. Az absztrakt, tudományos szavak és kifejezések a teljes asszociációs minta kb. 10%-át teszik ki. A dimenzió értelmezésünk szerint a kötődés élményvilágával kapcsolatban egyfajta érzelmi távolytást és intellektualizációt fejezhet ki.

A D3 dimenzió (5. ábra) hasonlít a felnőtt D2 dimenzióhoz abban a tekintetben, hogy az összetartozás-szeparáció kettősét sejteti. Itt azonban elsődlegesen a bizalom, illetve biztonság és a bizonytalanság pozitív és negatív pólusai adják a végpontokat. A kapcsolati szorosság tematikája középtájon helyezkedik el, szemben a felnőtt mintával, ahol ez a tematika a D2 dimenzió egyik végpontján jelent meg. Feltételezésünk szerint serdülők esetében ez a központi elhelyezkedés a szorossággal, intimitással kapcsolatos kettős érzések kiemelt helyét tükrözheti a kötődés élményminőségének tengelyén.

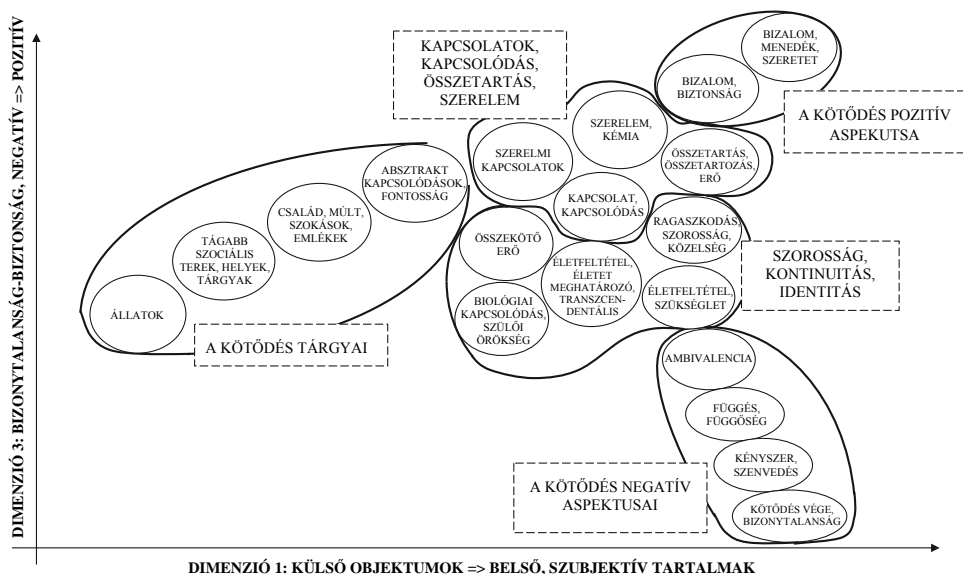
4. ábra. Sematikus ábra a serdülők asszociációiból kirajzolódó kétdimenziós (D1 – D2) hálózatról – 5 és 12 klaszteres modell alapján

A dimenziók fogalmi csoportjai serdülőknél

A 4. és az 5. ábra sematikus formában tartalmazza a tengelyeken számolt klaszterelemzések eredményeit, ami így megkönnyíti a dimenziók vizualizálását és könnyebb átlátását. A D1 és a D2 dimenziók által kirajzolt térben 5 és 12, a D1 és a D3 dimenziók rendszerében 5 és 19 klaszteres modelleket láthatunk. A diszkriminanciaelemzések a klasztermodellek csoportosításaival 96–98%-os egyezéseket mutattak, következésképp a modellek elfogadhatók. A 4. ábra szemlélteti a serdülők D1 és D2 dimenziójában kirajzolódó mintázatát.

A 4. ábra középpontjában találjuk azokat a fogalomcsoportokat, amelyek – értelmezésünk szerint – a kötődés élményszintjétől való érzelmi távolságot fejezik ki. Ez a klasztercsoport számos olyan kifejezést tartalmaz, ami nehezen illeszthető a kötődés tapasztalati szintjeibe, mivel többségük erős tudományos hangsúllyal bír (biológiai, kémiai, pszichológiai fogalmak). Ugyan a felnőtteknél is találtunk hasonló kifejezéseket, azonban elenyésző számban. Értelmezésünk szerint e fogalmak középponti helye az asszociációs láncolatban a serdülőkori lelki fejlődés és identitásalakulás két kiemelt sajátosságát tükrözheti: az absztrakció igényét és az intellektualizációt. Az identitás formálódására emlékeztető klasztercsoportosulások mintázata az 5. ábra hálózatában bontakozik tovább.

Érdeemes összevetni ezt a mintázatot a 2. ábra felnőtt térképével, mivel a korrespondencia-analízis hasonló dimenziók mentén választotta szét az asszociációkat. A felnőtt mintázathoz hasonlóan a serdülőknél is fellelhető az én külső és belső világa a belső élményektől a kapcsolatok tárgyiasulásáig. Megjelennek emellett a kötődés releváns

5. ábra. Sematikus ábra a serdülők asszociációiból kirajzolódó kétdimenziós (D1 – D3) hálózatról – 5 és 19 klaszteres modell alapján

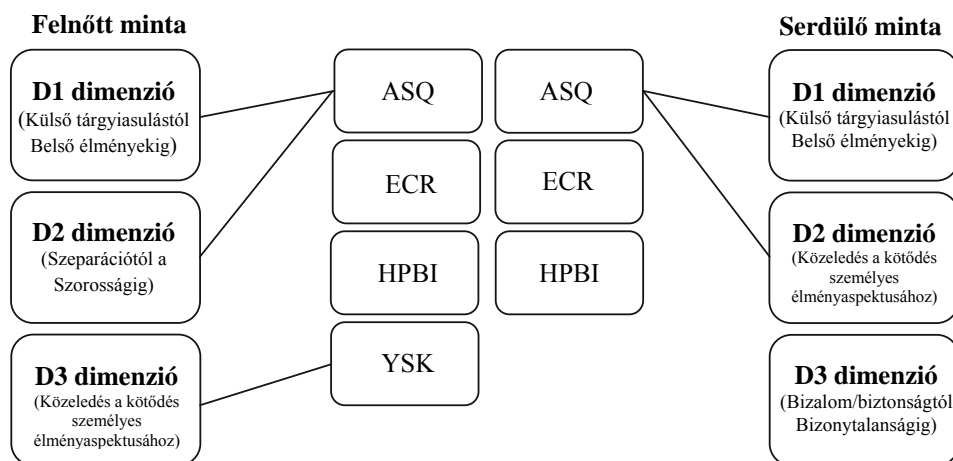
funkciói, továbbá az érzelmek bipolaritása is: a pozitív és a negatív tapasztalatok, valamint a biztonság és bizonytalanság élménye. A serdülők kötődésrepresentációjából azonban hiányzik a felnőttéknél hangsúlyos intimitás és szexualitás. Absztrakt formában ugyan találunk utalást a felnőtt párkapcsolatok élményvilágára a szerelem, a házasság és a kémia fogalmi köreiből. Ugyanakkor a felnőttek érzelm- és szenvedélydús asszociációs halmazához képest a serdülő minta sokkal „szárazabbnak” tűnik. A felnőtt hálózathoz képest további eltérést mutat a kapcsolatban megélt *közelség*, valamint a kapcsolatból kibontakozó *egyén és az én* kérdésköre. A felnőttéknél az asszociációs mintázat a kölcsönösségen alapuló egyensúlyi kapcsolatokról halad a gondoskodásra, támogatásra, erőbefektetésre épülő viszonyok felé, amelyből fokozatosan kibontakozik a függés és a függetlenség témaköre. Utóbbi az én, a saját tér és a hivatás felé ágazik le egyrészt, másrészt a bizonytalanság, a szeparáció és a magány irányába. A serdülő mintázatból azonban hiányzik az *én* kiforrott, függetlenedett formájára utaló asszociációk csoportja. Az identitás formálódása és az *én* bontakozása egyelőre absztrakt formában jelenik meg, és egyfajta transzcendentális keretben ágyazódik a kötődés élménykörébe (pl. *életedet határozhatja meg, életünk bennünk rejlik, meghatároz minket és az életünket*). A felnőttek esetében ez a fogalomcsoport hiányzik, ami alátámasztja feltevésünket: a serdülőkorra sajátosan jellemző gondolatkör lehet a kötődés fogalmával összefüggésben.

Az asszociációk fogalmi elemzésének összevetése kötődési kérdőívvel

Megvizsgáltuk, hogy az asszociációs halmazok háttérben húzódó dimenziók összefüggnek-e a személyek kérdőívben adott válaszaival. Minden személy három értéket kapott minden dimenzióra az általa adott asszociációk dimenzióértékei alapján: átlagot, mediánt és szórást. Ezzel számszerűsíthetővé vált a személyek elhelyezkedése egy adott tengelyen, továbbá asszociációinak dimenziókénti szóródása is. Pearson-féle korrelációval vizsgáltuk a kérdőívek skálái és az asszociációs mintázatok dimenzióértékei (mediánok) közötti kapcsolatot. Emellett az átlag és a szórás alapján dimenzióként négy csoportot hoztunk létre. A csoportok közötti kérdőív pontszám eltéréseket egyutas ANOVÁval elemeztük.

Az eredmények szerint a felnőttéknél a D1 dimenzió (Külső tárgyasulástól a belső élményekig) szignifikáns kapcsolatban állt az ASQ kérdőív RS (Kapcsolat mint másodlagos tényező, $r = -0,215$ $p = 0,044$ (kétoldalu)), NA (Elismerés iránti szükséglet, $r = -0,225$ $p = 0,035$ (kétoldalu)) és ÖV (Önérvényesítés igénye, magyar skála, $r = -0,325$ $p = 0,002$ (kétoldalu)); $F(3,84) = 4,359$ $p = 0,007$ $\eta^2 = 0,135$) faktoraival. A D2 dimenzió (Szeparációtól a szorosságig) átlag és szórás által meghatározott csoportjai különbségeket mutattak az ASQ kérdőív FF (Függőség-függetlenség, magyar skála; $F(3,84) = 2,867$ $p = 0,041$ $\eta^2 = 0,093$) skáláján. A D3 dimenzió (Közeledés a kötődés személyes élményspektusához) csoportjai pedig a YSK több skálája esetében tértek el egymástól (Elszakítottág/elutasítottág: $F(3,84) = 3,760$ $p = 0,014$ $\eta^2 = 0,118$; Károsodott autonómia és teljesítő képesség: $F(3,83) = 3,228$ $p = 0,027$ $\eta^2 = 0,105$; Maladaptív séma összpontszám: $F(3,83) = 3,140$ $p = 0,030$ $\eta^2 = 0,102$).

A serdülők dimenziói közül egyedül a D1 és a D2 tengelyeknél találtunk szignifikáns hatásokat. A D1 (Külső objektumoktól a belső, szubjektív tartalmak felé) dimen-

6. ábra. Kötődés kérdőívek és az asszociációs mintázat dimenziói közötti összefüggések¹

zió negatívan korrelált az ASQ CR (Biztonság a kapcsolatokban; $r = -0,260$ $p = 0,043$ (kétoldalú)) skálájával. A D2 dimenzió (Közeledés a kötődés személyes élményspektusához) csoportjai pedig eltéréseket mutattak az ASQ CR (Biztonság a kapcsolatokban; $F(2,58) = 5,085$ $p = 0,009$ $\eta^2 = 0,149$) és BK (Biztonság a kapcsolatokban magyar skála; $F(2,58) = 11,453$ $p = 0,000$ $\eta^2 = 0,283$) skálaértékeiben.

A két életkori csoport kérdőívek és dimenziók közötti összefüggéseinek hasonlóságait és eltéréseit a 6. ábra szemlélteti.

A 6. ábrán látható, hogy mind a felnőtt, mind a serdülő minta első két dimenziója csak az általános kötődési stílussal (ASQ) áll kapcsolatban. Nincs összefüggés a területspecifikus kötődési attitűdökre és tapasztalatokra rákérdező ECR és H-PBI kérdőívekkel a vizsgált csoportokban.

A kötődéssel kapcsolatos belső, szubjektív élmények asszociációs mintázata (D1 dimenzió) a serdülőknél elsődlegesen az ASQ kérdőív *Biztonság a kapcsolatokban* skálájával függött össze. A felnőttek esetében ugyanez a dimenzió az egyéni teljesítmény és az elismerés igényét, valamint az önértékesítés versus kapcsolatok ápolásának viszonyát értékelő skálákkal állt kapcsolatban. Érdekes módon a serdülőknél a kötődés külső, elvontabb tárgyaira vonatkozó fogalomcsoport járt együtt magasabb kapcsolati biztonsággal. A felnőtteknél ez az összefüggés épp fordított volt: minél inkább vélték úgy a személyek a kérdőívben, hogy az én egyéni érdekei elsődlegese a kapcsolatok ápolásával szemben, ami az elkerülő kötődési stílus egyik összetevője (ASQ RS skála: *Kapcsolat mint másodlagos tényező a teljesítménnyel szemben*), asszociációi annál inkább estek abba a tartományba, ami a tárgyasult vagy személytelen kapcsolati formákat és viszonyokat tartalmazta.

¹ ASQ: Kötődési Stílus Kérdőív; ECR: Közvetlen Kapcsolatok Kérdőív; PBI: Szülői Bánásmód Kérdőív; YSK: Young-féle Séma Kérdőív; Serdülő adatbázisunkban a YSK kérdőív nem szerepelt.

Ehhez hasonló eredményt kaptunk a felnőtt D2 dimenzió (*Szeperációtól a kapcsolati szorosságig, 2. ábra*) esetében is: Minél kellemetlenebbnek értékelte a felnőtt személy a függést és a közelséget (ASQ kérdőív magyar változata FF skála: *Függés, függetlenség*), annál jellemzőbb volt, hogy a személy asszociációi alacsony szóródással a szeperációra és magányra utaló fogalmi klaszterekbe estek.

A felnőtt D2 dimenzióhoz leginkább hasonló, a szeperációt, illetve a kapcsolati szorosságot leíró serdülő dimenzió (D3 tengely: *Bizonytalanság-biztonság, negatív-pozitív, 5. ábra*) érdekes módon nem állt kapcsolatban egyetlen kérdőívvel sem. Ezzel szemben a serdülő D2 dimenzió (*Közeledés a kötődés személyes élményspektusához*) az ASQ kérdőív *Biztonság* skálájával függött össze: amennyiben a serdülő alacsony szóródással a kötődés személyes élményrétegét távolító tudományos vagy szimbolikus asszociációkat adott, kapcsolatait bizonytalanabbnak vélte a kérdőívben. Az összefüggés fordítva is igaz lehet: minél inkább ítélte biztonságosnak kapcsolatait a kérdőív alapján, annál inkább estek asszociációi a kötődés érzelmi aspektusait csoportosító klaszterekbe alacsony szóródással, vagy szóródtak asszociációi nagyobb mértékben a teljes dimenzión (lásd a 4. ábrát).

MEGBESZÉLÉS

A felnőttek asszociációinak gyakorisági sorrendjében a szeretet, a család és a szerelem állt az első három helyen. A serdülőknél ezzel szemben a család került az első helyre, a szeretet csak ezt követte, és harmadik helyen szerepeltek a barátok, amely utóbbi fogalmi kategória a felnőtteknél a 7. helyet foglalja el. Ez az eredményünk összhangban van Ainsworth (1990) biztos bázis fogalmával, aki serdülőkkel folytatott interjú vizsgálatában az találta, hogy a serdülő számára a család biztosítja a világ felfedezéséhez és a kortárskapcsolatok létesítéséhez szükséges biztonságos érzelmi alapot. Eredményünk alátámasztja Bowlby (1974) feltevését, valamint Zeifman és Hazan (2016) eredményeit is arról, hogy a korai serülőkor idején a kötődés funkciói fokozatosan átveddnek a szülőkről a kortársakra, így a barátok szerepe előtérbe kerülhet a kötődés reprezentációs hierarchiájának bővülésében. Várakozásunkkal ellentétben a serdülőknél a szerelem viszonylag hátra, a 7. helyre került a gyakorisági sorrendben. A gyakorisági sorrend értelmezésünk szerint tükrözhet egyfajta tapasztalati és/vagy érzelmi, illetve fontossági sorrendet a kötődés fogalmához fűződő asszociációs láncolatban. Éppen ezért tűnhet ellentmondásosnak, hogy a serdülőket várhatóan életkori sajátosságaik miatt is foglalkoztató szerelem kevésbé kiemelt helyen kapcsolódik a kötődés fogalmához. Ennek magyarázatára további információkkal szolgálhatnak az asszociációs mintázat dimenzióira kapott eredményeink.

Mintázatok és különbségek a kötődés fogalmában felnőtteknél és serdülőknél

A felnőttek és a serdülők fogalmi kategóriáinak dimenziói hasonló tengelyek mentén rajzolták fel a kötődéssel kapcsolatos asszociációk csoportosulásait. A dimenziókon belül a fogalmi csoportok tartalmi összetétele azonban több helyen is eltéréseket mutatott.

A legszembeszökőbb különbség volt, hogy a serdülők kötődésrepresentációjából hiányzott a felnőtteknél hangsúlyos intimitás és szexualitás fogalom- és élményköre. A szerelem és a házasság fogalmai ugyan megjelentek, de az ehhez kapcsolódó élmények és tapasztalatok egyáltalán nem bukkantak fel a fogalmi körökben. Ez az eredmény várakozásunknak megfelelően Bowlby (1980) feltevését támasztja alá arról, hogy a serdülőkor idején a felnőtt kapcsolatokra jellemző sajátosságok még nem tudnak beépülni a munkamodellbe, a megfelelő tapasztalatok híján. Feltehetőleg a szexualitás és a testiség témája már aktívan foglalkoztatja a 15-16 éveseket és egyre nagyobb valószínűséggel kísérleteznek is a gyakorlatban (Zeifman és Hazan, 2016). Az általunk kapott mintázatban kirajzolódó asszociációs hálózat azonban azt sejteti, hogy a kötődési élményeiktől és a kötődéssel kapcsolatos gondolatviláguktól az intim kapcsolati tapasztalatok és a felnőtt szexualitás még távol állnak. A másokkal való kapcsolatban, közelségben és intimitásban emellett feltehetőleg erős feszültség lappang. Ezt jelezheti, hogy e fogalmak csoportja a biztonságot, melegséget, erőt és támogatást nyújtó *összetartozás*, valamint a kényszert és kellemetlen függőséget okozó *szorosság* között helyezkedik el. A közelség egyszerre lehet hívogató és kellemes, vagy kellemetlen és kényszerszerű (Allen és Tan, 2016). Az ambivalencia ugyanakkor a serdülőkorban átmeneti, egészséges állapot, amely ha megfelelő megoldásra talál, kirajzolja a függés és a függetlenség egyensúlyát a serdülő korábbi (szülők, család) és új (barátok, szerelem) kötődési kapcsolataiban.

Az identitásformálódás serdülőkori sajátosságaként értelmeztük, hogy a felnőtt mintához képest a serdülőknél hiányzott még az én kiforrott, függetlenedett formájára utaló asszociációk csoportja. Az én-fogalom absztrakt, transzcendentális fogalmakkal (például *életünk benne rejlik, meghatároz minket és az életünket*) bukkant fel a kötődésről adott asszociációk csoportjában, és az általunk *Szorosság, kontinuitás, identitás*nak nevezett klaszterhalmaz közepén helyezkedett el a kapcsolatok szorosságát jellemző fogalmi körök között.

Az intimitás és a szexualitás, valamint a függés és a függetlenség konfliktusából eredő feszültségek elhárításának egyik lehetséges módja jelenik meg a serdülők tudományos hangsúlyú, biológiai, kémiai, pszichológiai jellegű fogalmi csoportjaiban. A felnőtteknél csak elenyésző számban találtunk hasonló kifejezéseket. Értelmezésünk szerint e fogalmak középponti helye az asszociációs láncolatban a serdülőkori lelki fejlődés és identitásalakulás két kiemelt sajátosságát tükrözheti: az absztrakció igényét és az intellektualizációt. Mindkettő jelentős szerepet játszik nemcsak a gondolkodás fejlődésében, hanem az érzelmi-kapcsolati élet szabályozásában is. E korosztály gondolkodására, szemléletmódjára jellemző absztrakciós igény fontos eleme a szülőkről történő fokozatos leválásnak, az ébredő szexualitás kontrollálásának, a baráti kapcsolatok keresésének és az identitásformálódásnak is (Freud, 1958; Vikár, 1980). E fogalomcsoport központi helye az asszociációs mintázaton belül egyben informálhat a belső munkamodell serdülőkori átszerveződésének dinamikus jellemzőiről. Ezen belül is, a kötődéssel kapcsolatos élmények, vágyak és szorongások kezelésének módját jelenítheti meg.

A kérdőívek és a dimenziók összefüggései tovább árnyalták a képet az életkori különbségekről, és eltérő mintázatokat rajzoltak fel a kötődés élményvilágának szerveződéséről. A serdülőknél szignifikáns hatások elsősorban az ASQ kérdőív *Biztonság a kap-*

csolatokban skálájával jelentek meg, ami jelezheti, hogy a serdülők kötődésfogalmainak középpontjában a kapcsolati biztonság keresése állhat a kötődés szubjektív átélésében és a kötődés tárgyainak, célszemélyeinek választásában is. A felnőtteknél ezzel szemben másfajta kép rajzolódott ki. Érdekes módon az összefüggések mintázata többnyire a kötődés szorongásos aspektusai közötti kapcsolatokat világította meg: az elkerülés, az elismerés iránti szükséglet és az önérvényesítés, valamint az elutasítottság, illetve az én kompetenciájával kapcsolatos szorongások jártak együtt az asszociációs hálózatok dimenzióinak negatív pólusaival, illetve mutattak eltéréseket a dimenziók ellentétes oldalai között. Az összefüggések alapján úgy tűnik, hogy felnőtteknél a kötődés élményvilágának középpontjában az önérvényesítés és kapcsolatok egyensúlyának dilemmája állhat, legalábbis az általunk vizsgált csoportban. Ez az eredményünk összhangban állna Mikulincer és Shaver (2016) eredményeivel, valamint Bowlby (1980) feltételezésével is. Ez utóbbi szerint az egyes életszakaszokban a kötődési rendszer is újabb kihívások elé kerül, mivel az adott életszakasz mindig más fejlődési feladatot hoz. Mindez érinti az önmegvalósítást és a kapcsolatok alakulását is. Az új életszakaszok kihívásai és azok megoldásmódjai minden szakaszban újrendezhetik a kötődési rendszert és a belső munkamodell működésmódjait is: tovább gazdagíthatják, vagy épp ellenkezőleg, a rigidebb, maladaptív formák felé tolhatják el (Bowlby, 1974, 1980), mint ahogy arra a kötődés életút vizsgálatai is rámutattak, például a Berkeley, illetve a Minnesota tanulmányok (összefoglalót lásd Hámori, 2015). Elképzelhető, hogy jelen vizsgálatban a felnőtteknél is egy életkorra specifikus fejlődési tematikát és dilemmát azonosítottunk a kötődéssel összefüggésben.

Módszertani megfontolások

Vizsgálatunk újdonságát a kötődés élményrétegének asszociációs módszerrel történő feltérképezése adta. Az eljárás különlegessége, hogy a személy kötődéssel kapcsolatos gondolatainak, élményeinek, tapasztalatainak szubjektív, egyéni vetületét vizsgálja úgy, ahogy az a személy élményvilágában leképeződik. Az eljárásunkban alkalmazott hívó kérdés alapján (*Mi jut eszébe a kötődésről?*) módszerünk sajátos helyet foglal el a félig strukturált és projektív eljárások sorában. Ezen eljárások többsége a szeparációs szorongást, illetve annak kezelésére kialakult viselkedéses, vagy mentális mintázatokat vizsgálja (Farnfield és Holmes 2014). Ezzel szemben, mivel módszerünk nem a kötődés speciális összetevőire kérdezett rá, így mozgósíthatta a kötődés fogalmával szűkebb és tágabb kapcsolatban álló tapasztalatokat, gondolatokat és élményköröket is. Tapasztalatunk szerint az asszociációs mintázat megfelelő elemzéssel informálhat a munkamodellben rejlő kognitív és affektív összetevőkről és annak dinamikus működéséről is.

Az asszociációk szakértői csoportosítása, melyhez van IJzendoorn és munkacsoportja (1997) kutatása adta az ötletet, valamint a csoportok MCA és klaszterelemzése jellegzetes mintázatokat tártak fel az emberek kötődéssel kapcsolatos gondolatvilágáról. A mintázatokban megjelentek a kötődés élményrétegei, tárgyai, funkciói, a kapcsolatok szerepe, a szeparációs élmények és az intimitás, a szexualitás és gondoskodás, tehát mindazok a fogalmak, amelyekkel Bowlby (1969, 1980) a kötődési rendszert

és annak funkcióit jellemezte. Megjelentek ezen kívül tágabb, a kötődéshez látszólag nem, vagy csak közvetett módon kapcsolódó gondolatkörök is. Ezek feltérképezése további fontos információkat adott ahhoz, hogy megértsük, hogy egy adott életkori csoport, illetve az egyén életében mit jelent a kötődés és milyen módon strukturálódik annak élményvilága.

Kutatásunknak emellett több korlátja is volt. Egyrészt az általunk vizsgált két életkori csoport nem volt reprezentatív, így az életkori sajátosságokra vonatkozó következtetéseinkkel óvatosan kell bánnunk. További értelmezési korlátot jelent, hogy a fogalmi csoportok kialakítását nem maguk a laikus személyek, hanem szakértők végezték. Így valójában következtetéseink a laikusok által adott asszociációk szakértői értelmezésére támaszkodnak. Fontosnak tartanánk ezért megvizsgálni, hogy maguk a laikusok milyen fogalmi csoportokat alkothatnak az általuk nyújtott asszociációkról. Erre vonatkozó elővizsgálatunk (Horváth és Hámori, előkészületben) előzetes eredményei szerint laikus és szakértő személyek között nincs jelentős eltérés a fogalmi csoportosítások tartalmi jellegzetességeiben és a képzett kategóriák számában sem, legalábbis olyan asszociációk csoportosítása esetén, amiket nem saját maguk adtak a kötődéssel kapcsolatban.

ÖSSZEFOGLALÁS, KITEKINTÉS

Összességében vizsgálatunkban sajátos különbségek rajzolódtak ki a két életkori csoport kötődéssel kapcsolatos asszociációinak mintázatairól. Eredményeink alátámasztják Zeifman és Hazan (2016) feltevését arról, hogy a kötődési rendszer reprezentációs hierarchiájának átszerveződése már 15 éves kor körül jellemző sajátosságokat tükrözhet: bár a család még az első helyen áll, a barátok is azonos hangsúlyúak lesznek a kötődési rendszerben betöltött szerepüket illetően. A serdülőknél kapott eredményeink emellett azt sugallják, hogy a serdülőkori identitáskeresést jellemző belső konfliktus a függetlenedés és függőség, valamint az intimitás és annak távolítása között (Allen és Tan, 2016) a kötődési rendszerben is kiemelt szerepet játszik. Ez a tematika vizsgálatunk szerint központi része volt a kötődés élményszerveződésének is, aminek megoldására a serdülő sajátos, életkor-specifikus megküzdési módokat mozgósíthat, mint például az intellektualizáció vagy az absztrakt gondolkodás.

A felnőttek fogalmi mintázatainak tartalma részben hasonló volt a serdülőkéhez, de számos eltérést is megfigyeltünk. A főbb eltérések a kötődés célszemélyeiben és a kötődés funkcióiban mutatkoztak. A család mellett a szerelem is kiemelt helyre került. A *kölcsönösség*, a *szexualitás* és a *független én* fogalomkörei szintén csak a felnőtt mintát jellemezték.

Újabb célcsoportok, például klinikai minták bevonása a vizsgálatba tovább bővítheti ismereteinket a kötődési rendszer szerveződéséről és fejlődéséről. Eljárásunk alkalmazása depresszív és szorongásos, illetve személyiségzavarral küzdőknél kiemelten fontos lehetne a belső munkamodell rugalmasságának, illetve rugalmatlanságának, valamint tartalmi köreinek felméréshez. Mindez támogatná az egyénre szabott kezelés tervezését ezeknél a betegeknél.

IRODALOM

- Ainsworth, M. D. S. (1990). Some Considerations Regarding Theory and Assessment Relevant to Attachments beyond Infancy. In M. T. Greenberg, D. Cicchetti, & E. M. Cummings (Eds.), *Attachment in the Preschool Years* (pp. 463–489). Chicago: University of Chicago Press.
- Allen, J. P., & Tan, J. S. (2016). The Multiple Facets of Attachment in Adolescence. In J. Cassidy, & P. R. Shaver (Eds.), *Handbook of attachment. Theory, research, and clinical applications. 3. ed.* (pp. 399–416). New York: The Guilford Press.
- Boehm, B., Asendorpf, J. B., & Avia, M. D. (2002). Replicable types and subtypes of personality: Spanish NEO-PI samples. *European Journal of Personality, 16*, 25–41.
- Bowlby, J. (1969). *Attachment and Loss: Volume I: Attachment*. The International Psycho-Analytical Library, 79, (pp. 1–401). London: The Hogarth Press and the Institute of Psycho-Analysis.
- Bowlby, J. (1974). *Attachment and Loss: Volume II: Separation, Anxiety and Anger*. The International Psycho-Analytical Library, 95, (pp. 1–429). London: The Hogarth Press and the Institute of Psycho-Analysis.
- Bowlby, J. (1980). *Attachment and Loss: Volume III: Loss, Sadness and Depression*. The International Psycho-Analytical Library, 109, (pp. 1–462). London: The Hogarth Press and the Institute of Psycho-Analysis.
- Brennan, K. A., Clark, C. L., & Shaver, P. R. (1998). Self-report measurement of adult romantic attachment: An integrative overview. In J. A. Simpson, & W. S. Rholes (Eds.), *Attachment theory and close relationships* (pp. 46–76). New York, NY: Guilford Press
- Crowell, J., Fraley, R. C., & Shaver, P. R. (1999). Measurement of individual differences in adolescent and adult attachment. In J. Cassidy, & P. Shaver (Eds.), *Handbook of attachment: Theory, research and clinical applications* (pp. 434–465). New York/London: The Guilford Press.
- De Wolff, M. S., & Van IJzendoorn, M. H. (1997). Sensitivity and Attachment: A Meta-Analysis on Parental Antecedents of Infant Attachment. *Child Development, 68*(4), 571–591.
- Farnfield, S., & Holmes, P. (2014). Attachment and assessment: an introduction. In S. Farnfield, & P. Holmes (Eds.), *The Routledge Handbook of Attachment: Assessment* (pp. 1–17). Routledge: London and New York.
- Feeney, J. A. (2016). Adult Romantic Attachment: Developments in the Study of Couple Relationships. In J. Cassidy, & P. R. Shaver (Eds.), *Handbook of attachment. Theory, research, and clinical applications. 3. ed.* (pp. 435–464). New York: The Guilford Press.
- Feeney, J. A., Noller, P., & Hanrahan, M. (1994). Assessing adult attachment. In M. B. Sperling, & W. H. Berman (Eds.), *Attachment in adults: Clinical and developmental perspectives* (pp. 122–158). New York: Guilford Press.
- Fraley, R. C., & Davis, K. E. (1997). Attachment formation and transfer in young adults' close friendships and romantic relationships. *Personal Relationships, 4*, 131–144.
- Freud, A. (1958). Adolescence. *The Psychoanalytic Study of the Child, 13*, 58–71.
- Gifi, A. (1990). *Nonlinear Multivariate Analysis*. New York: Wiley.
- Hámori E. (2015). *A kötődéselmélet perspektívái. A klasszikusoktól napjainkig*. Budapest: Animula.
- Hámori E., Dankháziné Hajtman E., Horváth-Szabó K., Martos T., Kézdy A., & Urbán Sz. (2016). A felnőtt kötődés mérése: A kötődési stílus kérdőív (ASQ-H) magyar változata. *Alkalmazott Pszichológia, 16*(3), 119–144.
- Hazan, C., & Shaver, P. R. (1987). Romantic love conceptualized as an attachment process. *Journal of Personality and Social Psychology, 52*(3), 511–524.
- Horváth J., & Hámori E. (előkészületben). *A kötődés gondolatvilága laikus szortírozók szemszögéből*.
- Horváth, J., Hámori, E., & Csabai, K. (2014). Methodological challenges in measuring attachment: Laymen's interpretations of attachment. *Review of Psychology, 21*(1), 98.
- Meulman, J. J., Heiser, W. J., & SPSS. (2012). *SPSS Categories 20.0*. Chicago, IL: SPSS.

- Mikulincer, M., & Shaver, P. R. (2016). Adult Attachment and Emotion Regulation. In J. Cassidy, & P. R. Shaver (Eds.), *Handbook of attachment. Theory, research, and clinical applications*. 3. ed. (pp. 507–534). New York: The Guilford Press.
- Nagy L. (2005). A felnőtt kötődés mérésének egy új lehetősége: a Közvetlen Kapcsolatok Élményei kérdőív. *Pszichológia*, 25(3), 223–245.
- Tóth I., & Gervai J. (1999). Szülői Bánásmód Kérdőív (H-PBI): A Parental Bonding Instrument (PBI) magyar változata. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 54(4), 551–566.
- Unoka Zs., Rózsa S., Fábrián A., Mervó B., & Simon L. (2004). A Young-féle Séma kérdőív: A Korai maladaptív sémák jelenlétét mérő eszköz pszichometriai jellemzőinek vizsgálata. *Psychiatria Hungarica*, 3, 235–243.
- Young, J. E., & Brown, G. (1990). *Young schema questionnaire*. New York: Cognitive Therapy Center of New York.
- Verkes, R. J., Van der Kloot, W. A., & Van der Meij, J. (1989). The perceived structure of 176 pain descriptive words. *Pain*, 38, 219–229.
- Vikár Gy. (1980). *Az ifjúkor válságai*. Budapest: Gondolat.
- Zeifman, D. M., & Hazan, C. (2016). Pair Bonds as Attachments: Mounting Evidence in Support of Bowlby's Hypothesis. In J. Cassidy, & P. R. Shaver (Eds.), *Handbook of attachment. Theory, research, and clinical applications*. 3. ed. (pp. 416–435). New York: The Guilford Press.

LAYERS OF ATTACHMENT EXPERIENCES IN ADOLESCENCE AND ADULTHOOD

HÁMORI, ESZTER – HORVÁTH, JULIA

According to Bowlby's theory of development, the functions of attachment in adolescence are gradually directed more towards peers and then love relationships than towards parents. At the same time, the content and structure of the internal working models also expand due to relational experiences and cognitive development. The goal of this research was to examine the cognitive and affective elements of the reorganization of attachment in early adolescence and to compare these characteristics to those of adult attachment.

Method: We used the newly developed Attachment Association Method to map ideas, experiences and concepts of 15-17 years old adolescents and of adults in connection with attachment. The associations were sorted by experts. The groups of associations were analysed with multiple correspondence analysis and hierarchical cluster analysis.

Results: The analysis of the groups of associations revealed distinctive dimensions and patterns in both the adolescent and the adult sample. Certain themes appeared in both groups, such as the experience structure as well as the objects and functions of attachment, the role of relationships, and experiences of separation. The conceptual categories of intimacy, sexuality and care emerged only in the adult group, while concepts implying a distancing attitude towards attachment were only to be observed in the group of adolescents. Regarding the frequencies of associations, concepts of family and friendship ranked first in the adolescent group, while love and family were at the top of the adult participant's list. According to the dimensions and to the correlations of the attachment questionnaires, seeking for safety in relationships may be central to the attachment concept of adolescents, while results in the adult group suggest a dilemma regarding balance between self-assertion and relationships.

Conclusion: The research gives evidence of the reorganization of the attachment system in adolescence and provides new data about the characteristics of the affective and cognitive layers of the internal working model in adolescence and adulthood. The newly developed Attachment Association Method may be useful to examine the experience structure of attachment in a clinical population as well.

Keywords: *adolescence, Attachment Association Method, internal working model, pattern analysis, multiple correspondence analysis.*